

KADİM ORTADOĞU'DAN ORTA ASYA'YA NEVRUZ

Doç. Dr. Şinasi GÜNDÜZ
Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi

ÖZET

Mart-Nisan aylarında, özellikle 21 Martta kutlanan yeni yıl ve bahar festivallerinin Ortadoğu'nun çeşitli topluluklarınca kutlandığı M.Ö. 18. yüzyıldan itibaren bilinmektedir. Yine, birçok Orta Asya Türk topluluklarınca M.Ö. 4.-3. yüzyıllar gibi erken dönemlerden itibaren bu tarihte bahar-yeni yıl festivallerinin kutlandığı bilinmektedir. Ferverdin'in birinde kutlanan Nevruz, 21 Martta kutlanan Ortadoğu yeni yıl ve bahar festivalinin İran'daki versiyonudur. Ortaçağdan itibaren İran geleneğiyle ilişki kuran çeşitli Türk boyları kendi yeni yıl-bahar kutlamalarıyla İranlıların Nevruzunu birleştirmiş ve Nevruz terimini kendi 21 Mart festivalleri için de kullanmışlardır. Adriyatik sahillerinden Çin'e kadar geniş bir coğrafyada kutlanan Nevruz, son yıllarda Anadolu'da gittikçe siyasallaştırman bir bayram haline gelmiştir.

Anahtar Kelimeler:

Nevruz, Yeni Yıl Bayramı, Bahar Bayramı,
Eski Orta Doğu Bayramları, Orta Asya Türk Bayramları

GİRİŞ

Nevruz, günümüzde İran'dan Çin'e, Anadolu ve Batı Trakya'dan Sibiryaya kadar çok geniş bir coğrafyada kutlanan kozmolojik ve kozmogonik karakterli bir bahar bayramıdır. Anadolu'nun özellikle doğu ve güneydoğusunda Nevruz kutlamaları görülürken, orta ve batı Anadolu'da 6-8 Mayıs tarihlerine denk düşen ve yaz başlangıcı olarak kutlanan Hıdrellez şenlikleri dikkati çekmektedir. Gündüzle gecenin birbirine eşit olduğu 21 Mart tarihine denk düşen Nevruz, bir yönden uzun süren kıştan sonra baharla tabiatın yeniden uyanışını/dirilişini kutlayan ve kutlamalar sırasında düzenlenen oyunlar, bazı bitkileri çimlendirme gibi ritüeller, piknikler ve benzeri törenlerle tabiatın yeniden dirilişini sembolize eden bir bayram; diğer yönden ise, baharla birlikte başlayan tarımsal faaliyetlerin bir yıldönümü, dolayısıyla bir yeni yıl festivalidir.

Anadolu'da, içinde bulunduğumuz yüzyılın son yirmi yılına kadar Anadolu'nun doğu ve güneydoğusu başta olmak üzere çeşitli bölgelerinde halkın mütevazî şekilde kutladığı bir bahar bayramı görüntüsünde olan Nevruz kutlamalarının, son zamanlarda içte ve dışta çeşitli çevrelerce geliştirilmeye çalışılan ve Türkiye'nin doğu ve güneydoğusuna yönelik etnik temele dayalı siyasî hedefler güden politikalara paralel şekilde gittikçe siyasallaştırılan bir bayram haline sokulduğu dikkati çekmektedir. Aynı şekilde Nevruz, 1990'lı yılların ortalarından itibaren daha önceki sade halinden çıkarılarak Türkiye'de resmî bir bayram haline sokulmuş, Nevruz günü olan 21 Mart tüm Türkiye'de, devlet erkânı ve kurumları öncülüğünde, örs dövme ve ateş üzerinden atlama gibi sembolik törenlerin ve ağaç dikme merasimlerinin tertip edildiği özel bir gün haline getirilmiştir. Yine bu çerçevede 1995 ve izleyen yıllarda Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi tarafından Nevruz ve Nevruz kutlamalarına ilişkin uluslararası sempozyumlar ve diğer anma etkinlikleri, en üst düzeyde siyasî erkin de katılımıyla, düzenlenmektedir.

Nevruz kutlamalarının siyasallaştırılmasına paralel olarak Nevruza ilişkin tartışmaların Nevruzun kökeni, konusu üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Bu konuda, öteden beri Nevruzun İran menşeli bir yeni yıl festivali olduğunu savunan görüşler kadar, menşe itibarıyla Nevruzun herhangi bir ulus ya da coğrafyaya sınırlandırılmayacak oranda yaygın bir bayram olduğunu ileri süren veya Nevruzun Türklere has ulusal bir festival, bir Türk bayramı olduğunu tartışan görüşler de dikkat çekmektedir. Nevruzun Türk kültür tarihi içerisinde yer alan bir unsur, özbeöz bir Türk bayramı olduğu ve Nevruzun dinsel bir niteliği haiz olmadığı yönündeki beyanların, son zamanlarda Nevruz kutlamalarında yapılan konuşmalarda devlet erkânınca da dile getirilmesi (*Tural, 1995:3-9; Turalvd., 1996:1-7*) Nevruzun kökenine ilişkin tartışmalara değişik bir boyut kazandırmaktadır.

Nevruzun ulusal bir Türk bayramı olduğunu ve Türkler vasıtasıyla Orta Asya'dan Ortadoğu'ya ve diğer yerlere yayıldığını ileri sürenler konuya ilişkin argümanlarını özetle şu delillere dayandırmaktadırlar. Öncelikle bu araştırmacılar, çeşitli Çin kaynaklarında M.Ö. 3. yy. gibi erken bir dönemde Hunların bahar şenlikleri düzenlediklerinin, Mart ayında ailelerin hazırladıkları yiyeceklerle piknik yapmaya gittiklerinin belirtildiğini ifade ederler ve bu şenliklerin Nevruza tekabül ettiğini belirtirler. Yine bu araştırmacılar, diğer taraftan Nevruz kutlamalarından bahseden İran kaynaklarının ise oldukça geç dönemlere ait olduğunu, bunun da Nevruz festivalinin köken itibarıyla Türklere ait olup Türkler aracılığıyla Ortadoğu'ya götürüldüğüne işaret ettiğini ileri sürerler (*Genç, 1995*). Nevruzun bir Türk bayramı olduğu konusunda ileri sürülen argümanlardan bir diğeri Türklerin Ergenekon kutlamalarına yöneliktir. Yine çeşitli Çin kaynaklarında Ergenekon'dan çıkış gününün 21 Mart'a denk düştüğü ve bu günün oldukça erken dönemlerden beri Türklerce kutlandığı belirtilmektedir. Dolayısıyla Türkler öteden beri 21 Martı ulus olarak varoluşları anısına Ergenekon bayramı adıyla kutlamaktadırlar. Bu bay-

ram daha sonraki dönemlerde Türklerin batıya göçlerine paralel olarak Farsça Nevruz (Yeni Gün) terimiyle ifade edilmeye başlanmıştır. Bu görüşü savunanlara göre Farsça Nevruz kelimesi sırf İranlılar bu ananeye alışınlar diye kullanılmıştır (*Kafalı, 1995*). Nevruzun menşe itibarıyla bir Türk bayramı olduğunu ileri sürenlerin dayanak olarak ortaya koydukları görüşler arasında en dikkati çekenlerinden birisi ise Zerdüşt'ün de aslen Türk olduğunu / olabileceğini tartışan görüştür. Şehristânî ve İbn Esir gibi bazı İslâmî kaynaklarda Zerdüşt'ün coğrafi açıdan Azerbaycanlı olduğunun ileri sürülmesinden hareketle Zerdüşt'ün aslen Azeri (dolayısıyla Türk) olduğu ve dolayısıyla onunla başlatıldığı ileri sürülen Nevruz bayramının da bir Türk bayramı olduğu savunulmaktadır (*Kuzgun, 1995*). Bunların yanı sıra 21 Martın günümüzde batıdan doğuya hangi dine ya da klana mensup olursa olsun hemen hemen bütün Türklerce çoğunlukla Nevruz adı altında bir yeni yıl bayramı olarak kutlanıyor olması da Nevruzun bir Türk bayramı olduğu görüşüne delil olarak kullanılmaktadır.

Bu çalışmamızda biz çeşitli Ortadoğu halkları ve Türk boylarının Nevruza ilişkin inanç ve rimellerini göz önünde bulundurarak Nevruzun kökenine ilişkin ileri sürülen spekülâtif görüşlerin ve bu arada Türk tarihinde gözlemlenen çeşitli yeni yıl ve varoluş festivalleriyle Nevruz arasındaki ilişkinin değerlendirmesini yapacağız.

ESKİ ORTADOĞU'DA YENİ YIL-BAHAR KUTLAMALARI

Oldukça erken dönemlerden itibaren Sümerliler, Babililer ve çeşitli Samî kavimlere e kozmogonik ve tarımsal karakterli bahar ve güz festivallerinin kutlanageldiği bilinmektedir. Sümerliler, yaz sıcağı sonrası tarla işlerinin bitimini bir festivalle kutlardı. Bir çeşit hasat bayramı görünümünde olan tarımsal karakterli bu güz festivali Akiti (ya da Zagmuk) diye adlandırılırdı (*Henninger, 1987*).

Eski Babil'de yılın ilk ayı olan Nisanın ilk 12

gününe denk düşen yeni yıl kutlamaları da Akitu festivali diye adlandırılırdı. Tanrılar panteonunun zirvesinde bulunan yüce varlık adına düzenlenen bu bayramın varlığı M.Ö. 18. yy. dan itibaren bilinmektedir. Zira M.Ö. 1780'lerden kalma metinlerde Akitu festivalinden bahsedilmektedir (*Black, 1981*). Baharda kutlanan bu bayramın yanı sıra Babil'de arpa ekimi öncesi bir kutlama yapıldığı ve buna da Akitu festivali adı verildiği de bilinmektedir (*Black, 1981*).

Mezopotamya yılı, arpa hasadı sonrası baharda gündüz gece eşitliğiyle başlardı; dolayısıyla Babil takviminde 1 Nisan tarihi bizim takvimimize göre 21 Marta denk düşerdi. Böylelikle bahardaki gündüz gece eşitliği tarihiyle başlayan Akitu kutlamaları da 21 Marta tekabül ederdi. Bununla birlikte ilerleyen süreç içerisinde zaman zaman Babil takvimindeki 1 Nisan tarihinin değiştiği de görülmektedir. Örneğin Babil metinlerine göre M.Ö. 626-536 tarihlerinde 1 Nisan, 16 Marta tekabül etmiştir (*Black, 1981*). Eski Mezopotamya'da yüce tanrı adına 1 Nisanda (21 Mart'ta) kutlanmaya başlanan Akitu festivali tarımsal ve kozmogonik karakterli bir bayramdır (*Pallis, 1926*). Adına yeni yıl festivali düzenlenen bu yüce tanrı genellikle Babil'in yüce tanrısı Marduk' tur (*Thomas, 1958*). Bununla birlikte, ay tanrısı Sin ya da bir başkası da olabilir. Örneğin güney Mezopotamya'da Akitu, Marduk adına düzenlenirken kuzey Mezopotamya'da Sin adına düzenlenmektedir. Yine Babil kralı Nabukadnezar'la ilişkili tabletlerde Nabukadnezar'ın Nisan ayında yüce tanrı Bel için yeni yıl kutlamaları tertiplelediği belirtilmektedir (*Thomas, 1958*).

Uzun süren kıştan sonra tarımsal faaliyetlerin başlama dönemini ifade eden bu bayramda halk tarlalarda ya da kırlarda piknik yapar, toplu yemekler yenilirdi. Eski Mezopotamya Akitu festivalinin en çarpıcı kutlaması ise yeniden dirilişin sembolize edildiği törenlerdi. Buna göre tapınılan yüce tanrının sureti tapınılmaktaki yerinden alınır, görkemli bir geçit merasimiyle önceden belirlenen ve genellikle nehir kenarında kurulu olan Akitu tapınağına (Bit Akiti) götürülürdü. Bu tö-

ren, yüce tanrının yer altı alemine inişini ve baharla birlikte tekrar yeryüzüne çıkışını sembolize ederdi. Açıkça görüleceği gibi burada Eski Mezopotamyalılar kışla birlikte adeta ölen tabiatın baharda yeniden dirilişini de bu törenle sembolize etmektedirler. Dolayısıyla Akitu'nun, Eski Babil yaratılış inancının belirli bölümlerinin sembolik şekilde temsil edilmesi yönünde bir işlev üslenmesinden söz edilebilir (*Black, 1981*).

Tarımsal karakterli bahar kutlamaları çeşitli Sami topluluklarda da görülmektedir. Örneğin antik dönemde Hieropolis'te baharın başlangıcı anısına verimlilik tanrıçası Atargatis (Tar'ata ya da İhtar-Venüs) adına görkemli kutlamalar düzenlenirdi. Genellikle Nisan ayına tekabül eden bu kutlamalarda çeşitli hayvanlar (özellikle koyun ve keçiler) yakılarak tanrıçaya kurban edilirdi (*Smith, 1894*). Öte yandan Nisan ayının Eski Roma'da da tanrıça Venüs'ün kutsal ayı olduğu ve bu ayda tanrıça için çeşitli kurban törenlerini içeren festivallerin düzenlendiği bilinmektedir (*Smith, 1894*).

Diğer birçok Ortadoğu topluluğunda olduğu gibi İbranilerde de tarımsal karakterli çeşitli yeni yıl kutlamaları dikkati çekmektedir. Örneğin, İbranilerin birinci (Nisan), altıncı (Elul), yedinci (Tışri) ve dokuzuncu (Kislev) ayların ilk günlerini "yeni yıl günü" olarak kutladıkları bilinmektedir (*Fohrer, 1972*). Yahudilerce Nisan ayı ortasında (15 Nisanda) kutlanan Pesah (Fısh) ya da Passover de kış yağmurlarının sonunu simgeleyen ve bahar başlangıcında dolunayda kutlanan bir çeşit yeni yıl festivali sayılabilir. Günümüz Yahudilerince Nisan, yılın ilk ayı olarak kabul edilmekle birlikte, yeni yıl günü olarak yedinci ay olan Tışrinin ilk günü kutlanmaktadır. Ay yılı ile güneş yılının uyumlaştırılmasına dayalı Yahudi takviminde Nisan, güneş yılını esas alan Gregoryan takvimine göre Mart-Nisan aylarına tekabül etmektedir. Ay yılına göre belirlenen Yahudi takviminde yılın ilk ayı olan Nisan ayı her yıl bir önceki yıla göre yaklaşık olarak 11 gün önceye gelmektedir. Nisanın yılın muhtelif dönemlerine denk gelmesini önle-

mek amacıyla güneş ve ay yıllarının uyumlaştırılmasına çalışılmış ve her 3-6-8-11-14-17 ve 19. yıllarda bir düzeltme yapılmıştır. Böylelikle her üç ya da bazen iki yılda bir, 12 aydan oluşan Yahudi takvimine, son ay Adarı takiben ilâve bir 13. ay (Adar Şeni ya da Veadar) eklenmiştir. Böylelikle belirli bir dönem güneş yılına göre geriye giden Nisanın, ilâve ayla birlikte tekrar eski zamana dönmesi sağlanmıştır. Bu durum, Yahudi takviminde Nisan ayının güneş yılına göre hesaplanan takvimdeki Mart-Nisan aylarına tekabül etmesine neden olmaktadır (*Alalu vd, 1996*).

İsrailoğullarınca Mısır'dan kurtuluşlarının ve uzun süren Mısır esaretinden sonra bir ulus olarak varoluşlarının anısına kutlanan Pesah bayramının, İsrailoğulları öncesi Filistin'de Kenanilerce kutlanan tarımsal karakterli bir festival olduğu ifade edilir. "Mayasız Ekmek Bayramı" diye de adlandırılan bu bayram, yılın ilk ayında arpa hasadına denk düşerdi ve yedi gün sürerdi. Çiftçiler bu bayramda tapınaklara giderler, yeni üründen yapılmış mayasız ekmekleri yerlerdi. Ayrıca çeşitli şükran törenleri ve kurban takdimeleri de yapılırdı (*Fohrer, 1972; Bright, 1960*). Pesah ile yakından ilişkili olan ve Nisan'ın ilk Pazar gününe denk düşen Hristiyanların Easter (Paskalya) bayramı da yine dirilişle, yeniden varoluşla ilgili olan bir festivaldir. İsa Mesih'in mezardan dirilişini (resurrection) kutlayan bu bayramı, Henninger'in yerinde tespitiyle "Hristiyanlıktaki gerçek yeni yıl bayramı" olarak görmek mümkündür (*Henninger, 1987*).

Buraya kadar olan incelemelerimizden görüldüğü gibi Sümerliler, Babililer, Kenaniler ve İbraniler gibi çeşitli Ortadoğu topluluklarında M.Ö. 18. yy. gibi oldukça erken sayılabilecek bir dönemden itibaren 21 Marta ya da Mart sonuyla Nisan başına denk düşen yeni yıl kutlamaları mevcuttu. Genellikle kışın bitimini ve baharın başlangıcını ilân eden tarımsal karakterli bu yeni yıl kutlamalarının Babililerde olduğu gibi tabiatın yaratılışını ve İbranilerde olduğu gibi bir topluluğun (İsrailoğullarının) yeniden varoluşunu simgelemesi de dikkatleri çeken önemli bir husustur.

İRAN'DA NEVRUZ

Diğer Ortadoğu topluluklarında olduğu gibi İranlılarda da oldukça erken dönemlerden itibaren yeni yıl kutlamaları görülmektedir. Her ne kadar Avesta'nın eldeki mevcut nüshasında bu kutlamalarla ilgili herhangi bir bilgi mevcut değilse de İran'da Zerdüşt öncesi dönemlerden itibaren hasat kutlamalarını ifade eden Mihrican'la (Mehregan, Mihragan) bahar kutlamalarını ifade eden Nevruz'un var olduğu bilinmektedir (*Bakınız Widdengren, 1968; Yarshater, 1987*). İranlılarca kendi dillerinde Nevruz (No Roz) yani "Yeni Gün" diye adlandırılan ve aynı zamanda yılbaşı festivali olarak da kutlanan bahar bayramının kutlanılışına dair deliller Akemenidler dönemine ait kabartmalarda mevcuttur. Bu döneme (M.Ö. 559-330) ait saray duvarlarında bulunan temsili resimler, birçok bilim adamının da vurguladığı gibi (*Boyce, 1979; Eliade, 1978*) büyük ihtimalle Nevruz bayramında krala yapılan yıllık hediye takdimini temsil etmektedir.

Geleneksel İran düşüncesi, İran'da güneş takviminin ilk ayı olan Ferverdin ayının ilk gününde bahardaki gündüz-gece eşitliği döneminde kutlanmaya başlanan Nevruz festivalini efsanevi İran kralı Cemşid'le ya da Mecusîliğin kurucusu Zerdüşt'le ilişkili olarak görür. Başta M.S. 11. yy. da yazan Şehname yazarı Firdevsî olmak üzere birçok kişiden gelen rivayetler Nevruz'un kurumsallaşmasını Cemşid'e dayandırır. Buna göre Nevruz bayramı Cemşid'in, ifritlerce çekilen ilâhî bir saltanat arabasıyla göklere yükselmesi anısına kutlanmaktadır. Saltanat arabasını çeken bu ifritleri Cemşid'in yakaladığına ve insanların hizmetine verdiğine inanılır (*Yarshater, 1978*).

Bir başka inanış ise Nevruz'u Zerdüşt'le irtibatlı görür. Buna göre Zerdüşt, eskiden beri var olan ve ateşin kutsiyeti anısına kutlanan bahar bayramını Nevruz şeklinde düzenleyerek yeniden tesis etmiştir (*Boyce, 1979*). Zerdüşt'ü Nevruz bayramının başlatıcısı olarak gören bu görüşün çeşitli Ortaçağ İslâm kaynakları da benimsenmiş olduğu bilinmektedir.

Burada bazı araştırmacılarca dile getirilen, Şehristani ve Mes'udi gibi çeşitli İslâm âlimlerinin, Zerdüşt'ün kuzey İran'da Azerbaycan bölgesinde doğmuş olduğuna ilişkin görüşlerine dayanarak, Zerdüşt'ün bir Türk olabileceği ve dolayısıyla Zerdüşt tarafından başlatılan Nevruz bayramının da bir Türk bayramı olduğu yaklaşımının pek tutarlı olmadığını belirtmek gerekir. Zira, şu anda Azerbaycan'ın yer aldığı topraklarda doğmuş olduğu kabul edilse bile, yaklaşık olarak M.Ö. 6. yy. da yaşayan Zerdüşt'ün kendisinden 1400-1500 yıl sonra Orta Asya'dan göçler sonrası o yöreye gelip yerleşen Türk boylarıyla bir ilgisinin olmadığını / olamayacağını hatırlamak gerekir.

Nevruz, İslâm öncesi İran'da hem dinsel hem de millî karakter taşıyan bir bayram olarak kutlanmıştır. İranlıların, Nevruz günü olan 21 Martı efsanevi krallar Kiyumers ve Cemşid'in tahta oturuş günü olarak görmeleri ve ayrıca bu günün, kahraman-kral Feridun'un, Cemşid'in iki kızını esir alan dev Azdahak'ı yenip öldürdüğü gün olduğuna inanmaları (*Heyet, 1995; Eliade, 1978; Widdengren, 1968*), Nevruz'un İran geleneğindeki millî karakterine işaret etmektedir. Millî bir bayram olarak Nevruz, İran'da yalnızca Mecusî dinsel geleneği bağlularınca değil, tarih boyu çeşitli inanç sistemlerine inanan İranlılarca kutlana gelmiştir. Nitekim az sonra değineceğimiz gibi İran'ın İslâmlaşması sonrası da bu bayram, İslâmî bir yorum ve değerlendirmeye tâbi tutularak kutlanmayı sürdürmüştür.

İran'da Nevruzun tarımsal ve kozmogonik karakterli bir festival olarak kutlanması da dikkat çekicidir. Bu çerçevede Mecusîlerce genelde tabiatın, özelde ise ateşin yaratılışıyla ilişkili bir bayram olarak görülen Nevruz, ateşin efendisi Aşa Vahişt'a ya atfedilmektedir (*Boyce, 1979*). İranlıların Nevruz'a ilişkin yaklaşımlarında Ortadoğu'nun birçok geleneğinde gözlemlenen "ölüp-yeniden dirilme" motifini görmek mümkündür. Zira eski İran dinsel geleneğine göre ayla özdeşleştirilen ve Mitra'nın yardımcısı olarak görülen ilâhî varlık Rapiivan, uzun kış günlerinde bitkile-

rin köklerini ve su kaynaklarını kötü güçlerce yaratıldığına inanılan dondan korumak amacıyla sonbaharda yer altı dünyasına inmekte, kış bitiminde yeni yılın ilk günü olan Nevruz'da tekrar yeryüzü âlemine çıkmaktadır. Dolayısıyla Nevruz, sonbaharda yeryüzünden ayrılan bitkilerin ve suların koruyucu tanrısal varlığı Rاپitvan'ın baharda tekrar yeryüzüne dönüşünü kutlamaktadır (*Yarshater, 1987*). İran mitolojisindeki Rاپitvan'ın yer altı âlemine inişi ve baharda tekrar yeryüzüne yükselişi tasavvuruyla eski Mezopotamya geleceğindeki bitki tanrısı Tamımız ya da Dumuzi'nin sonbaharda yer altı âlemine inişi ve baharda tekrar yeryüzüne çıkışı düşüncesi arasındaki yakın paralellik ortadadır.

Bir diğer açıdan İran'da Nevruz, ayrıldıkları mekânları ziyaret amacıyla yılın son gününde (20 Martta) yeryüzüne indiğine inanılan Fravaşilerin (ölümle bedenlerinden ayrılmış ruhların), bu bir günlük süre sonunda yeryüzünden çekilmeleri anısına da kutlanmaktadır. Eski İran'da yılın son gününde Fravaşiler anısına düzenlenen bu festivalle Hamaspahmaedaye adı verilirdi. Halk 20 Mart öncesi bu ruhlar için evleri temizler, ruhlara özel yiyecekler ve içecekler hazırlardı. Daha sonra herkes evine çekilir ve 20 Mart gününü elinden geldiğince evinde geçirmeye çalışırdı. Zira, ruhlar âleminden yeryüzüne dönen bu ruhların serbestçe dışarıda dolaştıklarına inanılan bu gün, dışarıda dolaşmak açısından pek tekin sayılmazdı.

Dışarıda dolaşmanın pek hoş karşılanmadığı gün ya da günler tasavvuru İranlılar dışında diğer birçok Ortadoğu topluluklarında da görülmektedir. Örneğin Sâbiîlerin "Mbattal günler" adını verdikleri dönemler bu şekildedir. Tıpkı İran Mecusîlerinde olduğu gibi Sâbiîlerde de yeni yıl bayramı (Panja) öncesi dönem, yılın en tehlikeli dönemi olarak görülür. Zira, Sâbiîler, Mbattal günlere kötülük ve karanlığın egemen olduğuna inanırlar. Dolayısıyla bu günlerde Sâbiîlerin dışarı çıkmaları, iş yapmaları, her türlü sosyal faaliyette bulunmaları yasaklanmıştır. Bu günlerde evinden dışarı çıkan kişiye manevî kirliliğin bulaştığına inanılır. Bu günlerde ölen kişilerin uğursuz bir ölümle öl-

dükleri kabul edilir ve bunlar için daha sonra sıradan ölüm törenlerinin dışında bazı özel dinî مراسمler yapılır (*Gündüz, 1995*).

Eski İran'da Fravaşiler için düzenlenen Hamaspahmaedaye kutlamaları Mecusîlerce Nevruz'la birleştirilmiş ve Nevruz eski yılın tüm çirkinlik, uğursuzluk ve kıtlığının bittiğini ve sevinç, bolluk ve bereket vadeden yeni yılın başladığını gösteren bir bayram olarak algılanmıştır (*Yarshater, 1987*). Yine Mecusîlerce gerek Nevruz günü gerekse Nevruz kutlamalarını içine alan ve aynı zamanda "Nevruz" diye de adlandırılan yılın ilk ayı Fravaşilere tahsis edilmiştir (*Boyce, 1979*).

İran tarihinde Nevruz kutlamaları her dönemde görülmektedir. Erken dönemlerde yalnızca bir günlük bir festival olduğu tahmin edilen Nevruz'un ilerleyen süreç içerisinde birkaç günlük hatta bazen birkaç haftalık bir kutlama şekline sokulduğu görülmektedir. Nevruz kutlamalarının saray duvarlarındaki kabartmalarda resmedildiği Akamenidler dönemi sonrası Sasanilerce de bu kutlamalar sürdürülmüştür. Sasaniler döneminde (M.S. 226-652) Nevruz'un kutlanış tarihi ve süresiyle ilgili bazı değişiklikler göze çarpmaktadır. Örneğin Orta Sasaniler döneminde, yeni yıl kutlaması B abulilerdeki uygulamaya paralel şekilde biri ilkbahardaki diğeri ise sonbahardaki gündüz gece eşitliği döneminde olmak üzere yılın iki döneminde kutlanmaya başlanmıştır. Yine Nevruz'la ilgili olarak dört kutlama yapılmıştır. Bunlardan "rahipler Nevruz'u" adı verilen kutlamalar Adar ayının biriyle altısına, "halk Nevruz'u" denilen kutlamalar ise Ferverd'in ayının biriyle altısına denk düşmektedir (*Boyce, 1979*). Sasaniler döneminde Ferverd'in birinde (21 Mart) kutlanmaya başlanan Nevruz altı gün sürerdi. Altı günlük bu kutlamaların yeni yılın ilk gününe denk düşen birinci gününe Küçük Nevruz (Navruz-i Kucak) ya da Halk Nevruzu, altıncı gününe ise Büyük Nevruz (Navruz-i Buzurg) ya da Asil Nevruzu (Navruz-i Has) adı verilirdi (*Taqizadeh, 1938; Gray, 1912*). Ferverd'in ayının altısındaki Büyük Nevruz, Mecusîlerce Zerdüş'tün doğum günü olarak da kutlanırdı (*Boyce, 1979*).

İslâmî dönemde de İran'da Nevruz yani yeni yıl kutlamaları Sasanilerdeki haliyle sürdürülmüştür. İslâmın İran'da hızla yayılması sürecinde Nevruz kutlamalarının genel yapısı değişmemekle birlikte Nevruza ilişkin değerlendirmelerde bazı İslâmî yorumların yapılması dikkati çekmektedir. Örneğin, İran Şiilerince Nevruz, başta Hz. Ali'yle ilgili olanlar olmak üzere birçok İslâmî olayla irtibatlandırılmıştır. Örneğin Nevruz günü Hz. Adem'in yaratıldığı, Allah'ın insandan kendisinin Rab olduğu konusunda söz aldığı ve Hz. İbrahim'in putları yıktığı gün olarak görülmüştür (*Yarshater, 1987*). Ayrıca Nevruzun Hz. Ali'nin doğum günü, Peygamber'in kızı Fatima ile evlendiği gün ve Hz. Muhammed tarafından halife olarak ilân edildiği gün olduğu da ileri sürülmüştür. Bu arada Nevruzun, bizzat Hz. Muhammed tarafından da tasvip edildiği yönünde gerçekte bağdaşmayan ancak popüler inancı yansıtan kanaat de bazı kaynaklarca rivayet edilmektedir. Nevruz, günümüz İran'ında da büyük coşkuyla kutlanmaktadır. Yalnızca Mecusilik bağlularınca değil Müslüman İranlılarca da bu bayram kutlanmaktadır. İran'daki Müslümanlar ve az sayıdaki Mecusî (Gabarlar), yaklaşık iki haftalık bir dönemi kapsayan Nevruz kutlamalarını 21 Martta başlatmakta, Yazdiler ise bu kutlamayı Temmuz sonunda yapmaktadırlar (*Boyce, 1979*). Ayrıca Hindistan'daki Parsiler de Nevruz'u (Cemşedi Nevruz) kutlamaktadırlar.

Mecusilik dönemlerinden beri İran'daki Nevruz kutlamalarında günümüz Nevruz kutlamalarına paralel birçok husus dikkati çeker. Bîfûnî (1879:203 ve devamı), eski İranlıların Nevruz kutlamaları hakkında ayrıntılı bilgi vermektedir. Eski İranlıların Nevruz kutlamaları arasında özellikle şu hususlar ön plâna çıkmaktadır. Bunlardan en dikkat çekici olanı 7 sayısı ile ilişkili bazı ritüellerin düzenlenmesidir. Örneğin törenlerin bir parçası olarak 7 saksıya 7 çeşit tohum ekilirdi. Kutlamaların başlangıcında kralın önüne 7 çeşit tahıl, 7 ağaçtan taze dallar ve 7 gümüş para konulurdu. Yine Nevruz dekorasyonu Farsça s harfiyle başlayan 7 çeşit nesneyle (Haftsin) yapılırdı. Bazı

araştırmacılar, günümüzde de hâlâ İran'da rastlanan bu hususların, Sasaniler döneminden itibaren Mecusî toplumunda görülmeye başlandığını ifade etmektedirler (*Yarshater, 1987*). İran geleneğindeki Nevruz kutlamalarında dikkatleri çeken bir diğer önemli husus Nevruz öncesi buğday, mercimek ve benzeri bazı tahılların ıslatılıp çimlendirilmesi ve Nevruz kutlamalarında bunların kullanılmasıdır. Çimlendirilerek elde edilen bu yeşil bitkilere ilâveten bazı taze yapraklar ve çiçekler de kaplar içinde Nevruz için hazırlanan masaya konulurdu. Bu bitkiler Nevruz kutlamalarının sonunda törenle nehre atılırdı.

Törenlerin sonunda bazı nesnelerin nehre atılması geleneği Sâbiîlerde de görülmektedir. Örneğin Sâbiîler, kurban töreni ve vaftiz gibi ritüellerinde yanlarında taşıdıkları taze dallardan yapılmış demetleri (Klila) tören bitiminde akarsuya atmaktadırlar. Zira ışık ve hayat unsuru olarak değerlendirilen akarsu, Sâbiî inancında kişilerin davranışlarındaki kötülükleri ve günahı temizlemekte, yeryüzüyle ilâhî âlem arasında bir köprü vazifesi görmektedir (*Gündüz, 1995*). Mecusilikten kalma İran geleneğindeki bu uygulamada da akarsulara atfedilen böylesi bir değer rolü olabilir.

Bazı tahılların çimlendirilmesi şeklindeki bu ritüelin, Nevruz'un yeniden doğuşu ve verimliliği simgeleyen özelliğiyle yakından ilişkili olduğu ve tabiatın yeniden canlanışını sembolize ettiği açıktır. Bunlardan başka İran geleneğinde Nevruz'da insanların ruhlarını arındırdığına inanılan kutsal ateşin yakılarak üzerinden atlanması, boyalı yumurtaların hazırlanıp yenilmesi, yeni elbiselerin giyilmesi, çeşitli oyunların oynanması, piknik yapılması ve benzeri törenler de yapılmaktadır.

İran'da Zerdüşť öncesi dönemlere kadar uzanan ve Farsça Nevruz yani Yeni Gün diye adlandırılan bu bayramın, temelde yaratılışı, yeniden var oluşu, tabiatın dirilişini ve verimliliği simgeleyen ve M.Ö. iki binli yıllardan itibaren birçok Ortadoğu toplumunda varlığı bilinen dinsel karakterli yeni yıl kutlamalarının İran versiyonu olduğunu görüyoruz. İranlıların bu kutlamalarının

genel yapı ve tarih itibarıyla Babil geleneğindeki yeni yıl kutlamasına (Akitu) paralel birçok özellik taşıması Boyce (1979:72) ve Eliade (1978:319-320) gibi çeşitli araştırmacıları, haklı olarak İran geleneğindeki Nevruz bayramının kaynağının Babil olduğu ya da İran Nevruz kutlamalarındaki birçok ritüelin Mezopotamya geleneğinden etkilendiği yönünde bir düşünceye itmektedir.

SABİİLERDE NEVRUZ

İranlılardan başka Nevruz adıyla yapılan kutlamaları M.S. ikinci yüzyıldan itibaren güney Mezopotamya'da yerleşik olan Sâbiîlerde de görülmektedir. Ancak Nevruz, Sâbiîlerde bir bahar bayramı olmaktan ziyade kış başında kutlanan bir yeni yıl bayramı görünümündedir. Sâbiîlerde bahar bayramı olarak kutlanan festival ise Mart-Nisan aylarına denk düşen Panja bayramıdır (*Gündüz, 1995*). Sâbiîlerde birden çok yeni yıl ve bahar bayramının varlığı görülür. Sâbiî yılı her biri 30 gün çeken 12 aydan ve toplam 360 günden oluşur. Ayrıca Sâbiîler ayın hareketlerine göre ayarladıkları takvimlerini güneş yılına denk düşürmek amacıyla iki yıl arasına 5 ilâve gün eklerler. Buna rağmen, her dört yılda bir ortaya çıkan bir günlük eksiklik nedeniyle Sâbiî ayları güneş takvimine göre yılın belirli bir zamanında sabit olmamakta ve bu nedenle dinsel bayramların zamanı konusunda Sâbiîler zaman zaman ayarlamalar yapmaktadırlar.

Sâbiî takviminde yılın ilk ayı normalde Ekime denk düşen Qam Qaina olsa da, mevsimlere göre yapılan düzenlemede yılın ilk ayı normalde Şubata denk düşen Qam Daula'dır. Sâbiîler, Qam Daula'nın başlangıcında (2. günü) bir tür yeni yıl bayramı olan Dihba Rabba'yı kutlarlar (*Drower, 1937*). Sâbiîler bu bayrama Navruz Rabba (Büyük Nevruz) adını da verirler. Dihba Rabba öncesi 36 saat (yani Qam Daula'nın birinci günü ile bundan önceki 12 saatlik zaman) Mbattal (uğursuz) zaman olarak sayılır. Bu Mbattal zaman öncesi gün Kansia u Zahla olarak isimlendirilir. Bu günde bütün Sâbiîler vaftiz olurlar ve dışarıdaki

işlerini hallederler. Ayrıca bayramda kullanacakları et için hayvan keserler. Zira bu bayramda hayvan kesimi yasaktır. Daha sonra akşam olduğunda herkes evine çekilir ve 36 saatlik Mbattal süre tamamlanmaya kadar kimse dışarı çıkmaz. Bu Mbattal zaman zarfında rahipler, astrolojik kutsal kitaplara bakarak yeni yılın neler getireceği hakkında çeşitli yorum ve kehanetlerde bulunurlar. Bu ilk günde âlemlerin yaratıldığına ve yaratılan ışık varlıklarının bu nedenle bu gün boyunca yüce tanrıya şükretmek üzere ışık alemine çıktıklarına, dolayısıyla bu süre zarfında yeryüzünün koruyucu ışık ruhlarından mahrum olduğuna inanırlar (*Alf Trisar Şuialia, 1960*). Sâbiîlerin bu inanışıyla eski İran'da Nevruz öncesi yılın son gününün yeryüzüne inen ve başıboş dolaşan ruhlara (Fravaşi) adanması arasındaki yakın benzerlik dikkat çekicidir.

Bu Mbattal sürenin bitiminde bütün Sâbiîler evlerinden dışarı çıkarak birbirleriyle bayramlaşırlar. Ancak rit yemekleri ve vaftiz gibi ibadetler bu ayın 14'üne kadar yapılmaz.

Qam Daula'nın 6. ve 7. günleri ise Dihba d Ş İslam Rabba veya Dihba d Şuşian olarak adlandırılır. Bu iki gün arasındaki gecede, gönülden yapılan duaların kabul olunacağına inanılır. Bu iki günden ilki ayrıca Navruz Zota ya da "Küçük Nevruz" olarak da adlandırılır (*Drower, 1937*). Burada mevsimlere göre yapılan sıralamada yılın ilk ayı olan Qam Daula'nın ikinci ve altıncı günlerinin "Büyük Nevruz" ve "Küçük Nevruz" diye adlandırılmasıyla, Sasaniler döneminden itibaren Mecusîlerde Nevruz'un ilk gününün "Küçük Nevruz", altıncı gününün ise "Büyük Nevruz" diye adlandırılması arasındaki ilişki açıkça görülmektedir (*Taqizadeh, 1938*).

TÜRKLERDE YENİ YIL VE BAHAR KUTLAMALARI

Yukarıda bahsettiğimiz Sümerliler, Babililer, Kenaniler, İbraniler ve İranlılar gibi Ortadoğu halklarından başka Eski Yunanlılar ve Romalılarından uzak doğu halklarına kadar birçok toplulukta ye-

ni yıl ve bahar kutlamalarına rastlanmaktadır. Bu çerçevede geçmişte ve günümüzde Asya'dan Avrupa'ya geniş bir coğrafyada yaşayan Türk boylarında da yeni yıl ve bahar kutlamalarına rastlanmaktadır.

Çin kaynaklarında 21 Mart tarihinde Türklerin yaptıkları kutlama ve şenliklere ilişkin çeşitli rivayetler yer almaktadır. Çeşitli bilim adamları Çin kaynaklarında Hunların Milâttan önceki yıllarda 21 Mart tarihinde hazır yemeklerle kıra çıktıklarının ve bahar şenlikleri yaptıklarının vurgulandığına dikkat çekerler (*Genç, 1995*). Şüphesiz bu rivayet, 21 Mart tarihinin Hunlarca tabiatın yeniden uyanışı ve tarımsal faaliyetlerin başlangıcı günü olarak görüldüğünü göstermektedir. Bahattin Ögel'in (1997:36-37), Cengiz Han zamanında ortaya çıktığını ve Göktürklerin türeyiş efsanesinin dejenere edilmiş bir hali olduğunu ifade ettiği Türk mitolojisindeki Ergenekon destanı da bu tarihle ilişkili görülür. Gerek Çin kaynaklarında gerekse Türk destanlarında Türklerin, Ergenekon'dan (Çin kaynaklarına göre "ecdat mağarası") çıkışları anlatılmaktadır. Mitolojiye göre düşmanlarınca tamamen öldürülen ya da tutsak alınan Türklerden Kıyan ve Negüş eşleriyle birlikte kaçarak Ergenekon'a sığınır. 400 yıl sonra burada oldukça güçlenmiş olarak Türkler, artık Ergenekon'dan çıkış yolları aramaktadırlar. Nihayet bir demir dağını eritip yol açmak suretiyle buradan çıkarlar ve düşmanlarından atalarının intikamını alıp yeniden kendi aslı vatanlarında egemen olurlar (*Çay, 1996*). Sonraki dönemlerde Türk boyları Ergenekon'dan çıkış günü olarak gördükleri 21 Mart tarihini Ergenekon ya da Bozkurt günü olarak kutlamışlar, Türk hakanları bu günde, Ergenekon'da demirin eritilmesi anısına, günümüze kadar süregelen örs üzerinde demir dövme ritüelini yapmışlardır. Ulus olarak Türklerin, varoluşunu, bağımsızlığını ve esareten kurtuluşunu simgeleyen Ergenekon destanına dayalı eskatolojik karakterli bu kutlama ile tabiatın uyanışı ve dirilişle ilişkili tarımsal karakterli bahar festivali birbirinden temelde farklıdır. Dolayısıyla bazı araştırmacıların (*Güngör, 1995*) haklı olarak vurgu-

ladıkları gibi bu iki kutlamanın birbirinden ayrı düşünülmesi gerekir.

Burada bazı araştırmacılarca dile getirilen, Nevruz'un Hun menşeli bir Türk bayramı olarak Türkler vasıtasıyla Asya ve Avrupa'ya yayıldığı kuvvetli ihtimal olduğu görüşüne (*Genç, 1995*) değinmek yerinde olacaktır. Bu görüşün en önemli dayanak olarak ileri sürdüğü delil, yukarıda bahsettiğimiz Çin kaynaklarında Milâttan önceki dönemlerde (M.Ö. 4.-3. yüzyıllarda) Hunların bahar kutlamaları yaptıklarına dair rivayetlerdir. Ancak bu rivayetlerin, iddia edildiği gibi Asya ve Avrupa'nın birçok yöresinde ve özellikle Ortadoğu'da görülen 21 Marttaki bahar kutlamalarının (ve Nevruz'un) menşeinin Hunlardaki bu kutlamalar olduğunu ortaya koyduğu düşünülemez. Zira başta da ifade ettiğimiz gibi, örneğin Eski Mezopotamya'da 21 Martta düzenlenen kozmik karakterli kutlamaların varlığı M.Ö. 18. yy. a ait dokümanlardan anlaşılmaktadır. Aynı şekilde Kenanilerde, İbranilerde ve diğer çeşitli topluluklarda da oldukça erken dönemlerden itibaren Mart-Nisan aylarında düzenlenen bahar/yılbaşı kutlamaları bilinmektedir.

Ortaçağdan itibaren çeşitli Türk boylarında tabiatın yeniden uyanışını ve tarımsal faaliyetlerin başlangıcını ifade eden 21 Mart bahar kutlamalarının Nevruz adı altında yapıldığını görmekteyiz. Yine 21 Mart tarihinin Türklerce kullanılan çeşitli takvimlerin başlangıcı yani yılbaşı olarak kabul edildiğini de biliyoruz. Nitekim gerek güneşe göre düzenlenen 12 Hayvanlı Türk takviminin gerekse Celalüddevle Eburfeth Melik Şah'in Celalüddevle lâkabına atfen kullanılan Celâli ya da Meliki takviminin başlangıcı 21 Marttır (*Kafalı, 1995; Genç, 1995*). Ortaçağdan günümüze Türk boyları, Asya'dan Avrupa'ya, yaşadıkları tüm yörelerde 21 Mart tarihini yılbaşı ya da tarımsal ve kozmogonik karakterli bir festival olarak kutlamayı sürdürmüşlerdir. 21 Marttaki bu kutlamalara verilen isim genellikle Nevruz olmuştur. Nitekim günümüzde Kırım Türkleri "Navrez", Harezmliler "Navsarji", Soğdakililer "Navsarız", Çuvaşlar "Noris ohaye" ya da "Navrus", Kırgızlar

"Nooruz", Tacikler "Gülnavruz", Tatarlar "Noruz", Batı Trakya Türkleri "Mezris" ve Anadolu Türkleri "Nevruz" ya da "Sultan Nevruz" adını vermektedirler. Diğer taraftan çeşitli Türk boylarında 21 Mart kutlamalarına "Ergenekon", "Ergenen Kün", "Bozkurt", "Gül Gardon", "Bayşeşek", "Su bayramı", "Babu Marta", "UlıstınUlı Küni", "Yengi Kün" ve "Canı Cıl" gibi isimler de verilmektedir. Kazaklar, Tacikler ve benzeri Türk boylarında bu isimlerden bir ya da birkaçı Nevruz ismiyle birlikte kullanılmaktadır (*Kazbekov, 1993; Arnat, 1995*).

Burada öncelikle şu soruya cevap aramak gerekmektedir: Türkler tarımsal ve eskatolojik karakterli 21 Mart kutlamalarına ne zamandan itibaren Nevruz terimini isim olarak kullanmaktadırlar? Çeşitli kaynaklardan hareketle biz M.Ö. dördüncü - üçüncü yüzyıllardan itibaren Türklerde 21 Mart kutlamalarının var olduğunu biliyoruz. Ancak bu kutlamaların Nevruz terimiyle isimlendirilmesi bu kadar erken döneme gitmemekte, muhtemelen Ortaçağdan itibaren kaynaklanmaktadır.

Nevruz teriminin Farsça "yeni gün" anlamına bir terim olduğu konusunda hemen herkes hemfikir. Peki Nevruz teriminin Farsça olması 21 Mart kutlamalarının kaynağının İran olduğunu mu gösterir? Türklerin yeni yıl/bahar kutlamalarına neden Nevruz adını verdiklerini izah etme doğrultusunda bir araştırmacı, Türklerin egemen oldukları coğrafyada kendilerine tâbi olan diğer toplumların dillerinden bazı terimleri aldıklarına dikkat çektiikten sonra, Türklerin Ergenekon'dan çıkış günü olarak kutladıkları festivale Farsça Nevruz adını vermelerinin Farslar a kendi ananelerini sevdirmek amacına yönelik olduğunu vurgulamaktadır (*Kafalı, 1995*). Ancak yalnızca Kafkaslar ve İran civarında değil Kazak ve Kırgızlardan Kırım Türklerine kadar birçok Türk boyunun Nevruz ismini kullanıyor olması ve İran'ın da yer aldığı Ortadoğu'da yeni yıl festivalinin bilinen çok erken dönemlerden itibaren var olması, bu ihtimalin doğruluğunu ortadan kaldırmaktadır. Türklerin de diğer birçok topluluk gibi öteden beri

sahip oldukları bahar ve yeni yıl kutlamalarının var olduğu ve bunları günümüze kadar taşıdıkları bir gerçektir. Ancak dünyanın birçok yöresinde örneklerine rastladığımız gibi, Türklerin ilişki içerisinde oldukları toplulukların yeni yıl ve bahar kutlamalarından etkilenmeleri ve bu konudaki kendi gelenekleriyle etkileşimde buldukları toplulukların geleneklerini meze etmiş olmaları güçlü bir olasılıktır. Nitekim, bizzat Nevruz teriminin Farsça olması bir tarafa, çeşitli Türk boylarının Nevruz kutlamalarında önemli yer tutan birçok ritüelin İran geleneğini yansıtmaması, Türklerin İran geleneğinden etkilendiklerini ve kendi bahar/yeni yıl kutlamalarıyla İran menşeli bahar/yeni yıl kutlamaları arasında bir sentez yaptıklarını ortaya koymaktadır. Bu durumda Türklerin 21 Mart tarihinde öteden beri kutlayageldikleri yeni yıl ve varoluş festivalleriyle yine aynı tarihte kutlanan İran kökenli Nevruz festivali arasında bir irtibat kurdukları ve zamanla birçok Türk boyunun kendi festivallerine Nevruz adını verdikleri söylenebilir. Bu sürecin oluşumunda gerek İslâmî dönemde başta Şia olmak üzere İran kaynaklı hareketlerin gerekse İslâmî dönem öncesi İran kültürünün çeşitli Türk boylarıyla etkileşim içerisinde olması önemli rol oynamış olmalıdır. Az sonra üzerinde duracağımız gibi, çeşitli Türk boylarının Nevruz ritüelleri arasında gördüğümüz, başta ateş kültünü yansıtan törenler olmak üzere birçok husus İran geleneğine ait Nevruz ile Türklerin tarımsal karakterli yeni yıl ve eskatolojik karakterli varoluş festivalleri arasındaki etkileşime örnek teşkil etmektedir.

21 Mart tarihindeki Nevruz kutlamaları gerek Asya'daki çeşitli Türk boylarında, gerekse Selçuklular ve Osmanlılar dönemi Türklerinde büyük bir coşkuyla kutlanmıştır. Osmanlılar döneminde Nevruz için kaleme alınan Nevruzîyeler, Nevruz için hazırlanan Nevruz macunları ve Nevruz bahşişleri bilinmektedir. Nevruz kutlamaları Asya'daki çeşitli Türk topluluklarında yüzyıllarca resmîyetten uzak halk bayramı şeklinde varlığını sürdürmüştür. 1960'lı yılların ortalarından itibaren çeşitli Orta Asya cumhuriyetlerinde "ilkbahar

emek bayramı" şeklinde kutlanmaya başlanan Nevruz, Türk cumhuriyetleri üzerindeki Sovyet egemenliğinin kalkmasına paralel olarak 1990'lı yıllardan itibaren tarımsal karakterli bir bahar bayramı olarak resmî bir hüviyet kazanmıştır. Örneğin, Kazakistan'da 1988'den, Özbekistan'da ise 1990'dan itibaren Nevruz kutlamaları resmîleşmiştir (*Karaboyev, 1993 ve devamı; Separalin, 1993 ve devamı*). Aynı şekilde -başta da ifade ettiğimiz gibi Anadolu'da da yüzyıllardır özellikle doğu ve güneydoğuda bahar bayramı olarak halk tarafından düzenlenen Nevruz kutlamaları, 1990'lı yılların ortalarından itibaren resmî bir hüviyete bürünmüştür.

Gerek Anadolu'da gerekse Asya Türk topluluklarında görülen Nevruz kutlamalarında dikkat çekici önemli rimeller (*Tural, 1995; Tural vd, 1996*) bulunmaktadır. Bunlar arasında ateş kültürüyle ve 7 sayısı ile ilgili törenler, öküz kurbanı, bazı bitkilerin çimlendirilmesi ve suyla ilgili rimeller, Türklerdeki 21 Mart kutlamalarındaki İran etkisini göstermesi açısından dikkat çekicidir. Anadolu'daki Nevruz kutlamalarından Orta Asya'da Kırgızların kutlamalarına kadar (*Cumakunova, 1997*) Nevruz kutlamalarında ateşin özel bir yeri vardır. Nevruz günü ve akşamı meydanlarda yakılan ateş başında toplanan halkın günahlarından ve eski yılın kirlerinden arınmaları ve talihlerinin açılması amacıyla ateşten atlamaları, Mecusîlik dönemi İran geleneğindeki ateş kültürüyle, ateşin temizlik, saflık unsuru olarak görülmesiyle yakından ilişkilidir. Zira yukarıda da belirttiğimiz gibi, Mecusîlerce Nevruz, yüce ışık Ahura Mazda'nın temsilcisi olarak kötülükleri temizleyen ve ruhları arındıran kutsal ateşin yaratıldığı gün olarak görülmekte ve dolayısıyla Nevruz günü ateşe ve ateşin koruyucu ruhu Aşa Vahişta'ya hasredilmektedir. Türklerin ateşe ilişkin Nevruz ritüellerinde de ateşin koruyucu, temizleyici özelliğine atıfta bulunulduğunu görmek mümkündür. Türklerin Nevruz'a ilişkin ritüellerinde göze çarpan bir diğer önemli şey, Nevruz için özel kaplarda çimlendirilen bitkilerdir. Arpa, buğday gibi hububatlar Nevruz öncesi özel olarak çimlendirilmekte ve Nevruz törenlerinde kullanılmaktadır. Bu gelene-

ğin de -yukarıda üzerinde durduğumuz gibileran Nevruz kutlamalarında önemli bir yer tuttuğu bilinmektedir. Bir diğer dikkat çekici husus, 7 sayısına ilişkin rimellerdir. Tıpkı İran geleneğinde olduğu gibi Türklerde de Nevruz sofrası için hazırlanan yemekte (Kazaklar buna Nevruz koje adını verirler) 7 çeşit tahıl kullanılmaktadır. Yine Türklerin Nevruz kutlamalarında önceden doldurulan kaplardaki suların önceki yılın uğursuzluk ve kötülüklerinin evlerden atılması amacıyla dışarı dökülmesi ritüeliyle İran geleneğindeki Nevruz törenlerinde görülen su kültürüne dayalı uygulamalar arasındaki benzer yaklaşımlar da dikkat çekicidir. Her iki geleneğe de su, önceki yıla ait kötülükleri ve uğursuzlukları temizleyen, alıp götüren bir değere sahiptir. Son olarak Orta Asya Türk boylarının Nevruz kutlamalarında görülen öküz kurbanı da bazı araştırmacıların belirttiği gibi "gök cisimlerinin yer değiştirmesi sırasında Ülker takım yıldızının bu yolla kaybolmasına bağlı" (*Kazbekov, 1993*) değil, İran geleneğiyle ilişkili olabilir. Zira İran geleneğinde boğa, hem Mithra'nın özel hayvanı olması, hem de yaratılıştaki önemli bir yere sahip olması açısından önemli bir yer tutmakta ve günümüzde Parsilerde görülmemekle birlikte eski dönemlerde Mecusîlerce kurban hayvanı olarak kullanılmaktaydı (*Boyce, 1979*).

SONUÇ

Ortadoğu'dan Asya'ya hemen hemen tüm topluluklarda mevcut olan bahar/yeni yıl kutlamalarına ve Nevruz'a ilişkin değerlendirmelerimizi şöyle özetlemek mümkündür. Mart-Nisan aylarında ve özellikle de 21 Mart'ta yapılan tarımsal ve kozmogonik karakterli bahar/yeni yıl kutlamalarına, gerek Ortadoğu'daki gerekse Asya'daki birçok halkın rimelleri arasında rastlamak mümkündür. Konuyla ilgili Ortadoğu'daki kutlamaların varlığı M.Ö. 18. yy. dan beri bilinmektedir. Eski Mezopotamya halkları bu kutlamalara Akitu ve Zugmuk, İbraniler ise Pesah adını verirken İranlılar

Farsça "yeni gün" anlamına gelen Nevruz adını vermişler ve bu kutlamayı yalnızca Mecusilik dönemlerinde değil İslâmî dönemde de sürdürmüşlerdir. Her toplumun bahar/yeni yıl kutlaması karakteristik özelliklerini o toplumun kültürel kimliği ve inancı doğrultusunda şekillendirmiştir. Bu çerçevede İran bahar/yeni yıl festivalinde yer alan ritüellerde eski İran'ın ateş-su kültü ve benzeri hususlar önemli rol oynamaktadır. Ortadoğu halklarında olduğu gibi Orta Asya'dan itibaren Türklerde de tarımsal, kozmogonik ve eskatolojik karakterli bahar/yeni yıl festivallerinin mevcut olduğunu görüyoruz. Bu çerçevede öteden beri 21 Mart tarihini Türk boyları ulus olarak varoluşun yıldönümü, tarımsal faaliyetlerin başlangıcı ve kışla birlikte âdeta ölen tabiatın yeniden dirilişi anısına bir bayram olarak kutlamaktadırlar. Çeşitli Türk boyları gerek göçler sonucu İranlılarla et-

kileşim, gerekse Türklerin yaşadıkları yörelere olan İran etkisi nedeniyle, kendi bahar/yeni yıl festivalleriyle İranlıların aynı tarihte kutladıkları Nevruz festivali arasında bir irtibat kurmuş ve çeşitli İran unsurlarını da adapte etmek suretiyle kendi festivallerini Nevruz adıyla kutlamaya başlamışlardır. Nitekim çeşitli Türk boylarının 21 Mart bahar/yeni yıl festivalini Nevruz ismi dışında Ergenekon, Bozkurt ve benzeri çeşitli isimlerle isimlendiriyor olmaları bundan kaynaklanmaktadır.

Adriyatik sahillerinden Çin'e kadar geniş bir coğrafyada hem Mecusiler (Gabarlar, Parsiler) ve Müslüman olmayan Türk toplulukları gibi çeşitli gayrimüslim topluluklarca hem de birçok Müslüman halk tarafından kutlanan Nevruz, her ne kadar köken itibarıyla İran geleneğine ait çeşitli unsurlar taşıyor olsa da günümüzde dinler ve halklar

KAYNAKLAR

- ALALU, S. ve diğeri (1996), **Yahudilikte Kavram ve Değerler**, Gözlem Basın Yayın, İstanbul.
- ALF TRİSAR ŞUİALİA (1960), ed. and ir. E.S. Drower, **The Thousand and Twelve Questions**, Berlin.
- ARNAUT, T. (1995), "Gagauzlarda İlk Yaz Bayramı", **Bilge**, 4.
- BÎRÛNÎ, Ebu'r-Reyhan Muhammed (1879), **The Chronology of Ancient Nations**, ed. and tr. C.B. Sachau, London.
- BLACK, JA. (1981), "The New Year Ceremonies in Ancient Babylon", **Reüigion**, 11.
- BOYCE, M. (1979), **Zoroastrians. Their ReHgious BeBefs and Practices**, London.
- BRIGHT, J. (1960), **A History of Israel**, London.
- CUMAKUNOVA, G. (1997), "Nooruz Bayramı: Doğa ile İnsanın Bütünlüğünün Simgesi", **Büğe**, 12.
- ÇAY, A.M. (1996), **Türk Ergenekon Bayramı Nevruz**, 7. Baskı, Ankara.
- DROWER, E.S. (1937), **The Mandaeans of Iraq and İran. Their Cults, Customs Magic Legends and Folklore**, Oxford.
- ELIADE, M. (1978), **A History of Reüigious Ideas**, d, The University of Chicago Press.
- FOHRER, G. (1972), **History of feraeBte Reüigion**, tr. DE. Green, London.
- GENÇ, Reşat (1995), "Türk Tarihinde ve Kültüründe Nevruz", **Türk Kültüründe Nevruz Uluslararası Bilgi Şöleni (Sempozyumu) Bildirileri**, Ankara.
- GRAY, L.H. (1912), "Festivals and Feasts (Iranian)", **Encyclopaedia of Religions and Eflrics**, ed. J. Hastings, T. & T. Clark, Edinburgh, c.5,872-875.
- GÜNDÜZ, Ş. (1995), **Sâbiüer Son Gnostikler**, Ankara.
- GÜNGÖR, H. (1995), "Önasya Kültürlerinde Yeniden Doğuş ve Türklerde Nevruz", **Türk Kültüründe Nevruz Uluslararası Bilgi Şöleni (Sempozyumu) Bildirileri**, Ankara.
- HENNINGER, J. (1987), "New Year Festivals", **Encyclopedia of Religions**, ed. M. Eliade, MacMillan Publ. Com., New York, c.10, s.415-420.
- HEYET, C. (1995), "Nevruz Bayramı İnan'da", **Türk Kültüründe Nevruz. Uluslararası Bilgi Şöleni**, yayına haz. S. Tural, Ankara.
- KAFALI, Mustafa (1995), "**Türk Kültüründe Nevruz ve Takvim**", **Türk Kültüründe Nevruz Uluslararası Bilgi Şöleni (Sempozyumu) Bildirileri**, Ankara.
- KARABOYEV, U. (1993), "Özbekistan'da Nevruz", çev. A. Abatoğlu, **Ulusun Ulu Günü Nevruz**, Ankara.
- KAZBEKOV, M. (1993), "Nevruz Ulstün Ulu Küni: Uhs Küni", çev. S. Eker, **Ulusun Ulu Günü Nevruz**, Ankara.
- KUZGUN, Şaban, (1995), "İslam Tarihi Kaynaklarına Göre Nevruz Bayramı", **Türk Kültüründe Nevruz Uluslararası Bilgi Şöleni (Sempozyumu) Bildirileri**, Ankara.
- ÖGEL, B. (1997), **Türk Mitolojisi**, cJ, MEB Yayınları İstanbul.
- PALLİS, S A. (1926), **The Babylonian Akātu Festival**, Copenhagen.
- SEPARALİN, B. (1993), "Kazak Türklerinde Nevruz", çev. S. Eker, **Ulusun Ulu Günü Nevruz**, Ankara.
- SMTTH, WR. (1894), **The Reüigion of flie Semites**, London.
- TAOZADEH, SU. (1938), "An Ancient Persian Practice", **BSOS**, 9,607-608.
- THOMAS, D.W. (1958), **Documents from Old Testament Times**, New York.
- TURAL, Sadık (1995), **Türk Kültüründe Nevruz Uluslararası Bilgi Şöleni (Sempozyumu) Bildirileri**, Ankara.
- TURAL, Sadık, KILIÇ, E. (1996), Nevruz ve Renkler. **Türk Dünyasında Nevruz ikinci Bilgi Şöleni Bildirileri**, Ankara.
- WIDENGREN, G. (1968), **Les Religions de İTran**, çev. L. Jospin, Paris.
- YARSHATER, E. (1987), "Nawruz", **Encyclopedia of Religions**, ed. M. Eliade, MacMillan Publ. Com., New York, c.10, s.341-342.

NAWRUZ FROM THE ANCIENT MIDDLE EAST TO CENTRAL ASIA

Assoc. Prof. Dr. Şinasi GÜNDÜZ
Ondokuz Mayıs University, Faculty of Theology

ABSTRACT

From the 18th century B.C. onwards it is known that the new year and spring feasts of March-April, especially 21st March, have been celebrated by various people of the Middle East. It is also known that from the period as early as the 4th-3rd century B.C. the new year and spring feast of the same date has been celebrated by many Central Asian Turkish communities. Nawruz which is celebrated on the 1st of Ferwardin is the Iranian version of the 21st March New Year-Spring Feast of the Middle East. Various Turkish communities, who have been in contact with the Iranians and their tradition, identified their new year and spring feast with the Iranian Nawruz and used the term Nawruz as a name for their feasts of 21st March. Being celebrated from the Adriatic coasts to China Nawruz has continuously been politicized in Turkey for the last decades.

Key Words:

Nawruz, New Year Feast, Spring Feast, The Feasts of the
Ancient Middle East, Turkish Feasts of Central Asia

ИЗ ДРЕВНЕГО БЛИЖНЕГО ВОСТОКА ДО СРЕДНЕЙ АЗИИ НАВРУЗ

Доц. Др. Шинаси Гюндюз
Факультет Теологии Университета имени 19 мая
Кафедра Истории Религий

РЕЗЮМЕ

Тот факт, что различные народы Ближнего Востока праздновали Новый Год и Праздник Весны в марте-апреле, в частности 21го марта был известен с XVIII века до н.э. Таким же образом известно, что многие тюркские народы Средней Азии с III-IV века до н.э. отмечали Праздник Нового Года и Весны в это время года. Празднуемый первого числа месяца Фервардин Навруз является иранской версией ближневосточного Праздника Нового Года и Весны. Различные тюркские народы, имевшие культурные контакты с традициями Ирана соединили свой Праздник Нового Года и Весны с иранским Наврузом и стали пользоваться термином Навруз для обозначения праздника 21 марта. Празднуемый на просторах от Адриатического побережья до Китая Навруз в последнее время в Анатолии приобрёл политизированную окраску.

Ключевые слова:

Навруз, Праздник Нового Года, Праздник Весны, старые праздники Ближнего Востока, тюркские праздники Средней Азии

